Discursul religios, model şi normă de exprimare îngrijită în epoca veche

Vasile D. ŢÂRA

The study of moral and religious written teachings destined to a larger audience is of special importance. The author outlines their role giving a special attention to the Homilies and to the role they played in the evolution of the literary language and, also, to impact of the religious discourse on the moral and linguistic edification of the auditory.

Predica a fost instrumentul prin care creştinismul s-a impus ca religie dominantă. Omiliile sintetice, analitice sau exegetice, rostite duminica şi la sărbătorile bisericeşti, la conferinţe şi alte evenimente religioase etc., aparţin oratoriei sacre sau ecleziastice. Avînd în vedere scopul fundamental al predicii: însuşirea adevărurilor credinţei, oratoria de învăţătură, dezvoltată mai ales în Bizanţ (cf. Mazilu, 1986: 51; Florescu, 1973: 107; Gordon, 2001: 49-75), domină întregul sistem oratoric religios. Tîlcuirea evangheliei în toate duminicile anului şi la marile sărbători reprezintă forma cea mai cunoscută a discursului religios în Biserica Ortodoxă.

În spaţiul românesc, unde creştinismul s-a întemeiat prin apostolul Andrei, predica, mai întîi în greacă şi / sau în latină, apoi în slavonă şi, poate chiar de la apariţia poporului nostru, în română, a fost rostită cu asiduitate. Omiliile bizantine, alcătuite în greacă de cărturari şi ierarhi ca Theophilact Hephaistos de Ohrida sau de Ioan Caleca, patriarh al Constantinopolului între anii 1334 şi 1347, au ajuns la noi prin intermediu slav, mai precis bulgăresc şi sîrbesc, probabil datorită, în primul rînd, adoptării slavonei ca limbă de cult în Biserica Ortodoxă Română.

Există mărturii relevate, între alţii, de regretatul acad. Dan Horia Mazilu, potrivit cărora „«marii clasici» ai omileticii bizantine […] sînt cuprinzător reprezentaţi în «sumarele» codicelor prescrise în centrele de cultură româneşti". „Cuvîntările lui Ioan Gură de Aur şi ale celorlalţi autori importanţi ai epocilor patristică şi post-patristică alcătuiesc «structura de rezistenţă» a miscelaneelor prescrise în Ţara Românească, începînd din veacul al XIV-lea" (Mazilu, 1986: 83). Aceasta înseamnă că, pînă la apariţia cazaniei alcătuite şi rostite consecvent în limba română, se crease la noi o tradiţie a oratoriei religioase de tip bizantin, preluată firesc în omiletica românească de mai tîrziu.

BDD-A6 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 23:52:03 UTC)

Alcătuite cu scopul de a tălmăci pe înțelesul tuturor învățătura lui Iisus, cazaniile, propovedaniile, omiliile, didahiile ori predicile au avut şi au o anumită libertate de expresie în raport cu celelalte scrieri bisericeşti, în care limbajul era sever şi riguros cenzurat de respectul față de dogma creştină. Apoi, fiind destinate nu atît lecturii, cît mai ales rostirii în variate împrejurări: la slujbele duminicale şi la marile sărbători de peste an, la evenimente majore din viața credincioşilor, cum sînt botezul, cununia, prohodul, la evenimente ecleziastice deosebite: tîrnosiri de biserici şi mănăstiri, la înălțarea în funcții arhiereşti sau la instalarea preotului în parohie, precum şi în alte împrejurări, să le spunem istorice (predica pentru pace, predica patriotică) etc., cazania sau omilia putea să-şi schimbe mai mult ori mai puțin semnificativ alcătuirea lingvistică, în funcție de cultura şi talentul oratoric al celui care o rostea, dar şi în funcție de cei cărora li se adresa.

În aceste împrejurări, cuvîntările religioase, chiar dacă se întemeiază pe modele şi texte devenite clasice, de la predicile apostolilor la celebrele omilii datorate Sfîntului Augustin şi lui Ioan Hrisostom în Antichitate, Ilie Miniatis ori Bossuet, mai aproape de zilele noastre, cazaniile au putut avea soarta creațiilor folclorice, fiecare dintre predicatori putînd adăuga sau elimina cîte ceva din ele.

Pentru a se evita ereziile, trebuia să existe totuşi un text de bază, corect din punct de vedere canonic, pe care preoții, chiar dacă nu-l reproduceau *ad litteram*, îl respectau sub aspectul conținutului.

Dacă ținem seama de spusele apostolilor privind obligativitatea propovăduirii învățăturii creştine în limba înțeleasă de aderenții noii religii, precum şi de bine-cunoscuta decizie a Conciliului de la Tours, din anul 813, prin care se permitea rostirea omiliilor în limba *romana rustica* sau *germanica*, pentru a fi mai uşor înțelese de cei care nu cunoşteau latina creştină, e foarte posibil ca predicile să se fi rostit, din vremuri îndepărtate, şi în alte idiomuri decît în limbile sacre.

În această împrejurare, am putea admite că şi în bisericile românilor ortodocşi primele texte religioase scrise şi rostite în limba română au fost cazaniile. Din nefericire, cea mai veche culegere de predici transpuse în limba română şi ajunse pînă la noi este *Tîlcul evangheliilor*, carte tipărită de Coresi în 1567, prin care se propovăduia calvinismul. Abia *Evanghelia cu învățătură*, imprimată de acelaşi tipograf, în 1581, a fost acceptată de românii ortodocşi, probabil şi datorită faptului că punea la contribuție traduceri mai vechi ale cazaniilor[1]. În istoria cunoscută a editării cazaniei în limba română distingem două momente importante.

Primul stă sub semnul lui Coresi şi al traducerilor de tip transilvănean, bănățean şi, eventual, moldovean sau maramureşean, prin cele două scrieri coresiene pomenite mai sus, dintre care ultima a fost retipărită la Alba Iulia în 1641, iar două omilii, *Învățătură la Paşti* şi *Cuvînt la înălțarea Domnului*, „se găsesc transcrise, cu unele mici modificări, în *Codicele Todorescu***,** text nordic din prima jumătate a secolului al XVII-lea" (Gheție/Mareş, 1994: 308), iar *Învățătură la Paşti* şi *Învățătură la cuminecătură* sînt reproduse, într-o formă prelucrată, în *Manuscrisul*

[1] Despre un astfel de text există informații că ar fi circulat în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu (v. Popa, 1965: 73-84; Gheție, 1972: 147-157; Zgraon, 1982: 372-374).

BDD-A6 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 23:52:03 UTC)

de la Ieud (Teodorescu / Gheție, 1977: 32-33). Din aceeași categorie mai fac parte *Omilia la Paşti*, păstrată integral sau fragmentar în *Codicele Bratul*, în *Codex Sturdzanus* şi în *Fragmentele Iorga* (cf. Gafton, 2003: XI; Chivu, 1993: 108-116; Mihăilă, 1972: 340-344) şi alte două predici: *Tîlcovenia evangheliei de la judecată* şi *Fraţi dragi* din *Codex Sturdzanus* (Chivu, 1993: 128-137). Volumul de omiletică funebră *Sicriul de aur*, al preotului Ioan Zoba din Vinț, completează, cu un text original (cf. Goția, 1984: IX), inventarul, probabil incomplet deocamdată, al scrierilor de învățătură din secolele XVI – XVII, provenite mai cu seamă din Transilvania[2].

Al doilea moment, care se prelungeşte pînă aproape de zilele noastre, este dominat de *Cazania* lui Varlaam, tipărită la Iaşi în 1643. Aşa cum traducerea integrală a *Bibliei* în limba română are la bază ediția princeps din 1688, tot aşa edițiile succesive ale cazaniilor scrise în limba română se întemeiază pe *Carte românească de învățătură, dumenecele preste an şi la praznice împărăteşti şi la svinți mari.* Beneficiind de prestigiul textului tipărit[3], de girul celui mai important ierarh român din prima jumătate a secolului al XVII-lea şi, desigur, de calitatea conținutului şi a formei de exprimare net superioare față de scrierile apărute pînă atunci, *Cartea românească de învățătură…* a fost repede şi pentru multă vreme (peste 250 de ani) acceptată ca text omiletic de bază în bisericile de rit ortodox ale românilor. Conform BRV (1903-1944: vol.I-III), între 1644 şi 1791, *Cazania* lui Varlaam a fost reeditată de opt ori: o dată la Mănăstirea Dealu (1644), o dată la Alba Iulia (1699), de trei ori la Bucureşti (1732, 1765, 1768) şi tot de trei ori la Rîmnic (1748, 1781, 1791), iar între 1834 şi 1929, a mai fost reeditată de şase ori: la Buzău (1834), la Sibiu (1850) şi Bucureşti (1868, 1898, 1911, 1929) (cf. Frâncu, 1974: 47-48). Aşadar, în 286 de ani, din cartea mitropolitului moldovean au apărut, cu alte titluri decît cel inițial, 14 ediții, la care s-ar putea adăuga copiile manuscrise şi tirajele succesive din prima ediție, imprimate la Iaşi.

Rezultă de aici că cea mai cunoscută, mai răspîndită şi, poate, cea mai citită carte a vechii noastre literaturi, *Cazania* lui Varlaam, a constituit, cu unele modificări lingvistice, stilistice şi de acribie teologică, temeiul discursului religios alcătuit în limba română.

Perioada veche este marcată, însă, şi de excepționala contribuție a mitropolitului muntean Antim Ivireanul la înălțarea discursului teologic românesc pînă la valoarea marilor creații omiletice ale lumii creştine. Din nefericire, *Didahiile* învățatului mitropolit, care ne oferă „o demonstrație a capacității plastice a graiului românesc, făcută păturii boiereşti eteroglote de către un străin” (Negrici, 1971: 7) şi „îl aşază [pe Antim] printre cei mai mari oratori bisericeşti ai tuturor timpurilor” (Ştrempel, 1972: XLII), nu au fost tipărite decît spre sfîrşitul veacului al XIX-lea, cînd s-au descoperit cele cîteva manuscrise din secolul precedent, dintre care nici unul nu reprezintă autograful mitropolitului.

[2] *Cazania* de la Govora (1642), tradusă de Silvestru după un original rusesc, ocupă un loc singular în această ierarhie şi marchează o încercare munteană izolată de transpunere în română a omiliilor.

[3] *Cazania* lui Varlaam este cea dintîi carte românească tipărită în Moldova.

BDD-A6 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 23:52:03 UTC)

În această împrejurare, la care se adaugă şi controversa iscată în jurul personalităţii marelui ierarh şi cărturar spre sfîrşitul vieţii sale, didahiile pe care le-a rostit în biserică n-au putut influenţa decisiv limbajul omiletic românesc din epoca veche. Cei care l-au ascultat predicînd, fie că erau mireni, fie că erau clerici, au beneficiat, însă, de un model al discursului religios pe care nu-l mai auziseră pînă atunci şi care, desigur, nu se uita prea uşor.

Cititorului modern, alcătuirea vechilor cazanii – exceptînd *Didahiile* lui Antim Ivireanul – îi pare stîngace din punct de vedere stilistic şi retoric, iar limba lor i se pare trudnică şi prea puţin mlădiată pentru a corespunde exigenţelor discursului autentic. Chiar dacă, pînă la un punct, aşa stau lucrurile, o părere ca cea formulată de Eugen Negrici, după care ,,oricîtă evlavie am pune în aprecierea slovelor picurate cu ceară, stereotipia şi inactualitatea lor ne împiedică să le încadrăm genului oratoric'' (Negrici, 1971: 6), ni se pare a fi prea aspră.

Dacă examinăm cu atenţie structura acestor scrieri-suport pentru discursul religios, vom constata că ele corespund principiilor şi cerinţelor omileticii vechi şi actuale. Mai mult chiar, prin ele s-a fixat o tradiţie de organizare şi rostire a discursului religios românesc, cu rădăcini în oratoria bizantină şi, prin aceasta, în retorica antică. Poate că tocmai de aceea, chiar şi în manualele actuale de omiletică, părţile componente ale predicii sunt exemplificate adesea cu fragmente din *Cazania* lui Varlaam (cf. Petrescu, 1977: pass.), iar limbajul liturgic tradiţional este recomandat ca model şi sursă de inspiraţie în alcătuirea predicilor ţinute azi în biserică (cf. Gordon, 2001: 231-238; Petrescu, 1977: 178, 222, 241-242). În vechile omilii distingem, cu uşurinţă, nu numai secţiunile de bază ale discursului: *exordiul* sau introducerea, *naratio* sau tratarea şi *peroratio* sau încheierea, ci şi subdiviziunile acestora, ca şi celelalte principii şi recomandări ale retoricii menite să asigure valoarea şi succesul predicii[4].

Desigur, între discursul laic şi cel ecleziastic există deosebiri importante. În vreme ce oratorul laic apelează la întregul arsenal de argumente posibile pentru a fi convingător, preotul recurge numai la acele dovezi care luminează înţelesul învăţăturii creştine şi influenţează trăirea spirituală şi voinţa auditoriului. Aşadar, spiritul polemic nu este cultivat în omilie. În schimb, este preferat tonul didactic, nu o dată poruncitor. Ca în toate tipurile de discurs, predicatorul poate recurge şi la digresiuni, menite să aducă o explicaţie suplimentară temei tratate, dar şi să relaxeze atenţia prea încordată a auditoriului. Această componentă a tratării apare mai ales în varianta orală a predicii şi nu încalcă ţinuta întotdeauna solemnă a discursului religios (cf. Petrescu, 1977: 213-214; Gordon, 2001: 227-295).

Stilul vechilor cazanii nu a fost încă destul şi profund cercetat. Dacă limba *Cazaniei* lui Varlaam şi, implicit, expresia lingvistică a celorlalte scrieri similare ce reproduc, pînă aproape de zilele noastre, această carte, a fost studiată în lucrări de notorietate, ca cele semnate de Liviu Onu, Constantin Frâncu şi Mirela Teodorescu, în privinţa stilului s-au făcut doar observaţii sumare, privitoare la oralitatea şi la

[4] Vezi, mai pe larg, expunerea făcută de Petrescu, 1977: 165-222.

BDD-A6 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 23:52:03 UTC)

valoarea artistică a acestor texte. Referindu-se la stilul *Cazaniei* lui Varlaam, Liviu Onu consideră că, „avînd în vedere cuprinsul ei variat, nu putem vorbi de un *stil omiletic*, de un *stil liturgic*, de un *stil hagiografic* şi de un *stil literar* – corespunzător cu conţinutul expunerii" (Onu, 1958: 58). Acelaşi cercetător nu admite nici apartenenţa limbajului omiletic la „stilul literaturii religioase", pentru că „stilul unei comunicări priveşte, în primul rînd, modul de expunere, modul de formulare a gîndirii", iar în cazul particular la care se referă, consideră că „stilul *Cazaniei* lui Varlaam este – întîi de toate – oral, deci cu calităţi artistice literare şi pe alocuri retoric – descriptiv, livresc, fără calităţi artistice" (Onu, 1958: 58).

Dacă vom stărui mai mult asupra expresiei lingvistice a discursurilor din epoca veche, vom găsi totuşi suficiente fapte proprii oratoriei religioase, care s-au dezvoltat şi s-au perfecţionat de la o ediţie la alta a *Cazaniei*, devenind, cu timpul, elemente uzuale şi distincte ale limbajului omiletic românesc.

Nu ne-am propus să abordăm acum acest subiect, asupra căruia vom insista într-o lucrare viitoare, dar ţinem să enumerăm totuşi cîteva elemente proprii retoricii, în general, şi celei religioase, în special, care pot fi ilustrate cu exemple convingătoare, extrase din vechile scrieri de învăţătură. Grija pentru claritatea şi accesibilitatea limbii folosite în predică este mărturisită de toţi cei care au editat astfel de texte de la 1643 încoace. Limbajul figurat, alcătuit din: epitete, comparaţii, metafore, metonimii, alegorii, personificări, hiperbole etc., ocupă un loc predilect atît în vechile omilii, cît şi în cele actuale. De asemenea, pot fi identificate majoritatea figurilor stilistice de tip retoric, cum sunt: inversiunea, repetiţia, interogaţia retorică, antiteza, eufemismul, reticenţa, corecţia, antifora, concesia, comunicaţia, îndoiala, încordarea, exclamaţia, suplicaţia, apostrofa etc.

Dacă astăzi, preoţilor li se recomandă să nu imite limba şi stilul oratorilor laici (cf. Petrecu, 1977: 241; Gordon, 2001: 231-238), chiar dacă unii dintre enoriaşi ar dori o predică mai „actualizată" sub aspect lingvistic şi stilistic, în perioada veche discursul religios a constituit, desigur, un model de exprimare şi pentru mireni, pentru că limba textelor religioase reprezenta varianta cea mai cultivată şi mai unitară a limbii române.

Se ştie că procesul de cultivare a limbii noastre prin intermediul cărţilor normative a început tîrziu, abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai precis după 1780. Pînă atunci, normele exprimării îngrijite s-au constituit şi s-au impus cu deosebire prin tradiţia textelor scrise în limba română, probabil încă din secolul al XV-lea, cum credea G. Ivănescu (1980: 499-501), ori, mai sigur, din veacul al XVI-lea, prin intermediul cărţilor bisericeşti tipărite, dintre care unele au avut o largă circulaţie între români nu numai ca texte de cult, ci şi de cultură sau ca manuale folosite în şcolile bisericeşti.

Între acestea, cazaniile ocupă, fără îndoială, un rol privilegiat. Fiind rostite, poate şi scrise, de regulă, în limba română, cazaniile au oferit românilor creştini cele dintîi şi cele mai accesibile modele de exprimare îngrijită, pentru că se adresau atît ştiutorilor, cît şi neştiutorilor de carte. În privinţa limbajului, cazaniile se deosebesc de celelalte texte religioase. În vreme ce cărţile de cult utilizate în

BDD-A6 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 23:52:03 UTC)

bisericile noastre sunt traduceri din slavonă, greacă sau, mai rar, din latină şi din alte limbi, aservite originalului, cazaniile, chiar dacă reproduc texte omiletice mai mult sau mai puţin celebre, traducerea în română este mai puţin încorsetată de tiparul şi rigorile dogmei, iar preotul poate completa şi modifica textul sub aspect lingvistic, stilistic şi ideatic în funcţie de cei care îl ascultă sau de scopul imediat al predicii.

Aşa cum a demonstrat Constantin Frâncu, în *Cazania* lui Varlaam, care era destinată românilor de pretutindeni, găsim, încă de la început, un amestec de norme de tip nordic şi de tip sudic, cu preponderenţa celor dintîi în ediţia din 1643 şi cu a celor sudice începînd cu *Chiriacodromionul* din 1699 şi sfîrşind cu ediţia din 1791, de la Rîmnic, unde întîlnim „cel mai unitar fonetism" (Frâncu, 1974: 62), ceea ce confirmă triumful variantei literare muntene în tipăriturile româneşti de după 1750. Larga circulaţie şi intensa utilizare în spaţiul românesc a *Cazaniei* lui Varlaam (cf. Şchiau, 1978: 57-79; 104-120), precum şi adaptarea continuă la evoluţia limbii culte a ediţiilor succesive apărute în Muntenia şi, foarte rar, în alte zone dacoromâne, au făcut ca „textul mitropolitului moldovean [să devină] o sinteză a normelor limbii române literare din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea" (Frâncu, 1974: 61).

Dacă în privinţa normelor fonetice şi gramaticale, cărturarii laici din epoca veche au respectat cu mai multă fidelitate normele dialectelor literare din zonele în care trăiau, sub aspect lexical şi, în bună măsură, stilistic ei se arată mai deschişi spre influenţe din afară. La aproape toţi cronicarii găsim locuţiuni, expresii idiomatice, anumite figuri de stil, îndeosebi comparaţii, parimii, sintagme etc. uzuale în discursurile religioase din epoca veche. E posibil ca şi marii scriitori de mai tîrziu să fi găsit în vechile cazanii sintagme pe care le-au preluat, aşa cum se pare că a făcut Eminescu, atunci cînd a folosit metafora *umbra morţii* sau construcţia *stătut-au zeu*, după modelul *stătut-au împărat,* pe care le găsim în *Cazania* lui Varlaam.

Un studiu aprofundat, din perspectiva teoriei discursului repetat, asupra limbii vechilor omilii ar putea să aducă informaţii noi şi concludente cu privire la importanţa pe care predica a avut-o la întemeierea, la evoluţia şi la unificarea dialectelor vechii române literare.

În concluzie, putem spune că, pînă la începutul veacului al XIX-lea, cînd Petru Maior deschide o nouă direcţie în evoluţia discursului religios la români, iar varianta cultivată de tip laic se îndepărtează, treptat, de cea ecleziastică, limba cazaniilor a constituit modelul de exprimare îngrijită nu numai pentru relativ puţinii ştiutori de carte, ci şi pentru cei mulţi, care veneau să capete învăţătură la Biserică.

BDD-A6 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 23:52:03 UTC)

Bibliografie

BRV 1903-1944, Ion Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, 1508-1830, Bucureşti, vol. I, 1903; vol. II, 1910; vol. III, 1912-1936; vol. IV, 1944

Chivu, Gheorghe 1993, *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Editura Academiei Române, [Bucureşti]

Florescu, Vasile 1973, *Retorica şi neoretorica*. Geneză, evoluție, perspective, Editura Academiei, Bucureşti.

Frâncu, Constantin 1974, „Limba **Cazaniei** lui Varlaam în comparație cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea – XVIII-lea", în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. III, Editura Academiei, Bucureşti, p .47-80

Gafton, Alexandru 2003, *Codicele Bratul*. Ediție de text de Alexandru Gafton, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iaşi

Gheție, Ion 1972, „Contribuții la localizarea **Cazaniei a II-a** (1581) a lui Coresi", în *Studii şi cercetări lingvistice*, anul XXIII, 1972, nr. 2, p. 147-157

Gheție, Ion / Mareş, Al. 1994, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Editura Minerva, Bucureşti

Gordon, Vasile 2001, *Introducere în omiletică*, Editura Universității din Bucureşti

Goția, Anton 1984, în Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur*. Ediție îngrijită şi studiu introductiv de Anton Goția, Editura Minerva, Bucureşti

Ivănescu, G. 1980, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi

Mazilu, Dan Horia 1986, *Proza oratorică în literatura română veche*. Partea I (*Preliminarii. Epoca prerenaşterii*), Editura Minerva, Bucureşti

Mihăilă, G. 1972, „Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559-1560)", în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Editura Academiei, Bucureşti

Negrici, Eugen 1971, *Antim. Logos şi personalitate*, Editura Minerva, Bucureşti

Onu, Liviu 1958, „Observații cu privire la contribuția lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare", în *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba şi stilul scriitorilor*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, [Bucureşti]

Petrescu, Nicolae 1977, *Omiletica.* Manual pentru seminariile teologice Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti

Popa, At. 1965, „Există o cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam", în *Cercetări de lingvistică*, anul X, 1965, nr. 1, p. 73-84.

Şchiau, Octavian 1978, *Cărturari şi cărți în spațiul românesc medieval*, Editura Dacia, Cluj-Napoca

Ştrempel, Gabriel 1972, în Antim Ivireanul, *Opere.* Ediție critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Editura Minerva, Bucureşti

BDD-A6 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 23:52:03 UTC)

Teodorescu, Mirela 1974, „Normă şi grai în scrierile Mitropolitului Varlaam”, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. III, Editura Academiei, Bucureşti, p. 185-208
Zgraon, Florentina 1982, „Evanghelia cu învățătură a diaconului Coresi (1581). Probleme de localizare”, în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice,* Bucureşti, p. 345-374

BDD-A6 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 23:52:03 UTC)